

Александар Животић

ПУТ У МЕТОХИЈУ

Ибарска војска и Јаворска бригада
Војске Краљевине Србије
у Првом балканском рату (1912–1913)

Е Д И Ц И Ј А
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Фотографија на корицама:
Српска војска у Ђурђевим Ступовима

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2022.

АЛЕКСАНДАР ЖИВОТИЋ

ПУТ У МЕТОХИЈУ

ИБАРСКА ВОЈСКА И ЈАВОРСКА БРИГАДА
ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ (1912–1913)

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ
Нови Сад

...Ова наредба да се саопштини свима без разлике, којем саставу Ибарске војске припадају, ради знања и управљања, са потребном поуком да нико никад не заборави да је српска војска, војска једне уређене и просвећене државе, која и ради за то, да би ослободила своју подјармљену браћу и прекинула ројство и дивљаштво које још постоји у најлепшим крајевима раније славне српске државе.

Из наредбе број 10 за 23. октобар 1912. команданта Ибарске војске генерала Михаила Живковића

ПРЕДГОВОР

Војска Краљевине Србије је од времена српско-турских ратова (1876–1878) и стицања државне независности до почетка Првог балканског рата и епохе ратова за национално ослобођење и уједињење (1912–1918) прошла кроз дуготрајан и трновит пут стварања модерне оружане силе. Чврсто стремљење ка завршетку започетог процеса националног окупљања и изградње државних институција се често у самој стварности сучељавало с унутрашњим политичким, економским и друштвеним противречностима, док се на спољнополитичком плану свеукупни замах српске државе сударао с давно дефинисаним циљевима политике великих сила на Балкану. Велики државни и национални циљеви су по природи ствари захтевали изградњу савремене српске војске која би у одсудном тренутку била спремна да на бојном пољу извојује остварење зацртаних идеала. Скромне економске могућности земље, али и често одсуство слуха за значајнија материјална издвајања за војне потребе учинили су да процес израстања српске војске из оружане групације милицијског типа у модерно организовану и опремљену војску потраје пуне три деценије. Доношењем новог закона о устројству војске 1882. створени су неопходни нормативни услови за изградњу снажне војске, да би интензивне војне реформе спроведене у време командовања краља Милана Обреновића Активном војском (1897–1900) поставиле

темеље успешног организовања победоносне српске војске у балканским и Првом светском рату. Убрзана модернизација која је започела поновним формирањем Главног Ђенералштаба последњих дана 1902. наставила се стварањем замашних планова опремања српске војске савременим пешадијским и артиљеријским наоружањем. У наредним годинама, све до почетка Првог балканског рата, Краљевина Србија је носећи се с изазовима оштрог политичког и економског сукоба с Аустро-Угарском и сталне оружане напетости на просторима насељеним српским живљем у Турској успела да створи савремене оружане снаге опремљене најмодернијим пешадијским и артиљеријским наоружањем и инжењеријским средствима и да започне процес увођења у употребу савремених средстава за везу, аутомобила и авиона.

Дуго и брижљиво припремана српска војска у коалицији с војскама балканских савезника – Бугарске, Грчке и Црне Горе – током Првог балканског рата поразила је моћну Османску империју. Њена главнина је оперисала Моравско-вардарском долином изводећи главна дејства на простору Македоније и Косова. Две велике победе извојеване код Куманова и Битоља у јесен 1912. године створиле су репутацију српске војске као добро устројене и зналачки вођене војске. Помоћ савезницима – Бугарима при опсади Једрена и Црногорцима у опсади Скадра – показала је да српска војска располаже и капацитетима који су надрастали потребе сопственог војишта. Поред операција на главном правцу дејства и на плану помоћи савезницима, српска војска је у рату против Турске снажно дејствовала и на правцима који су у физичком и географском смислу били удаљени од попришта главних борбених дејстава. Њена Ибарска војска и Јаворска бригада су

током рата с Турском имале задатак да изврше ослобођење Рашке области и Метохије. Иако су се правци њиховог наступања и дефинисани циљеви разликовали од задатака главнине српске војске у Македонији и на Косову, значај ратног деловања тих групација је био вишеструк. На једној страни, трупе Ибарске војске и Јаворске бригаде су имале задатак да ослободе простор насељен српским становништвом који је у српској историји и традицији имао посебно место као језгро некадашње српске средњовековне државе. Обилујући бројним културним споменицима и живим сведочанствима српске прошлости, тај простор је у свести српског народа имао изузетну важност, па је његов повратак у окриље српске државе на самом делу потврђивао исправност политике националног окупљања. На другој страни, радило се о пространству чијим би ослобођењем Србија и Црна Гора после вековног настојања коначно и географски дошле у додир чиме би били створени неопходни почетни услови за разматрање њиховог уједињења. Исто тако, готово деценију дуг сукоб с Аустро-Угарском и њено настојање да Србију путем перманентног економског притиска учини зависном од себе и на тај начин ограничи њену експанзију, чинили су Рашку област простором преко којег би аустроугарска монархија могла оружаном путем да покуша да поништи војне успехе Србије на југу, те је и из тог разлога српска војна победа и чврсто војно овладавање облашћу било императивног карактера.

Ибарска војска је током рата с Турском, заједно са својим деснокрилним суседом Јаворском бригадом, испунила постављене политичке и војне циљеве и извршила задатке које је пред њу поставио Штаб Врховне команде. Ипак, с обзиром да су поменуте групације српске војске дејствовале током рата на засебном прав-

цу наступања без директне везе с главнином војске, да су саме операције биле краткотрајније и мање интензивне од оних које су се одвијале на главном правцу, домаћа војна историографија није посветила довољно пажње расветљавању, реконструкцији и анализи особености војних операција вођених за ослобођење Рашке области и Метохије. Иако је доста рано, свега деценију и по по завршетку рата бригадни генерал Милоје Јелисијевић објавио своју дводелну студију о операцијама Ибарске војске током Првог балканског рата на страницама утицајног војног часописа „Ратник“ у даљим истраживањима операција српске војске у рату с Турском није приступано на темељнији начин. Генерал Јелисијевић је своју историографску анализу ратних припрема трупа Ибарске војске, мобилизације, концентрације и наступања кроз Рашку област и Метохију писао првенствено на сачуваним документима похрањеним у ратној архиви Главног Ђенералштаба. С обзиром да је у време писања и објављивања рада био високи официр на дужностима професора Ниже школе Војне академије, а потом и начелника Историјског одељења Главног Ђенералштаба њему су били доступни документи који тада нису могли бити коришћени од стране ширег круга истраживача. Поред тога, био је у прилици да разговара и с бројним учесницима збивања што његовој студији даје посебну вредност. Изнад свега, с обзиром да је и сам био на дужности командира чете у 5. прекобројном пешадијском пуку првог позива који се током рата налазио у саставу Ибарске војске, имао је и лично искуство учесника збивања што у историографском раду представља немерљиву предност, али и посебно лично оптерећење које је у таквим и сличним ситуацијама неизбежно. Стога његов рад има вишеструки значај. Милоје Јелисијевић истовре-

мено пише као учесник збивања, историчар и војник. Његов рад зато носи обележје историографске анализе, мемоарског дела и војностручне поуке која има за циљ систематизацију постојећих ратних искустава и њихово инкорпорирање у војну теорију и праксу.¹ Насупрот Јелисијевићу, генералштабни пуковник и познати војни историчар Милутин Лазаревић у свом волуминозном делу о операцијама српске војске током Првог балканског рата о борбеним дејствима Ибарске војске и Јаворске бригаде пише на врло оскудан начин подводећи их под категорију споредних операција. У недостатку архивских извора, Лазаревић се често ослањао на документарне и мемоарске изворе, као и лична казивања која је добијао од непосредних учесника збивања, па просто зачуђује да он као ратни помоћник начелника штаба Ибарске војске није био у прилици или није желео да значајнији простор у својој студији посвети дејствима Ибарске војске у чијим редовима се и сам борио и чијем ратном успеху је као један од челних људи оперативног дела њеног штаба дао немерљив допринос.² Значајан допринос расветљавању еволуције српског ратног плана за случај рата против Турске, па самим тим и сагледавању војног значаја Рашке области и Метохије од стране српског Главног Генералштаба дао је генералштабни пуковник Новица Ракочевић у својој свеобухватној студији о ратним плановима Србије за случај ратног сукоба с Турском.³

¹ М. Јелисијевић, „Ибарска војска у рату 1912. године“, *Рајник*, VI-VII (1928), стр. 1–16 (први део); XI-XII (1928), стр. 1–36 (други део)

² М. Лазаревић, *Наши рајтови за ослобођење и уједињење. Српско-турски рајт 1912. године*, књига 1, Београд, 1927, стр. 35–37; књига 3, Београд, 1931, стр. 195–196.

³ Н. Ракочевић, *Рајтни планови Србије против Турске од војводе Карађорђа до краља Петра*, Београд, 1933.

У годинама после Другог светског рата, посебно у моментима оштрог сукоба између Југославије и земаља Информбироа окупљених око Совјетског Савеза који је претио да прерасте у војни окршај, југословенско војно вођство је стало на становиште да је потребно развијати сопствену аутохтону војну мисао која би се заснивала на ратним искуствима српске и црногорске војске из балканских и Првог светског рата и партизанског покрета из периода Другог светског рата. Сходно таквом опредељењу, Војноисторијски институт је покренуо замашан пројекат истраживања операција српске војске у ратовима вођеним за национално ослобођење и уједињење (1912–1918). На том послу је окупљена група пензионисаних генерала Војске Краљевине Југославије, предратних генералштабних официра који су наставили официрску службу после Другог светског рата у редовима Југословенске (народне) армије и млађих официра школованих на тадашњој Катедри за историју Филозофског факултета у Београду. Један од најзначајнијих резултата започетог пројекта било је објављивање волуминозне тротомне студије о операцијама српске и црногорске војске током Првог балканског рата. Ослањањем на резултате претходног рада генерала Милоја Јелисијевића и делом расположивих архивских извора који су се налазили у Архиву Војноисторијског института у оквиру првог тома поменути студије представљене су основне карактеристике мобилизације и концентрације, као и ратних операција које су водиле трупе Ибарске војске и Јаворске бригаде.⁴ Такође, у трећем делу студије који се тиче операција црногорске војске у Првом балканском рату,

⁴ Б. Перовић, М. Лах, А. Ђонлагић, Б. Гледовић, М. Ђуришић, Б. Ратковић, Б. Давидовић, С. Катић, *Први балкански рат 1912–1913. Операције српске војске*, I, Београд, 1959, стр. 835–867.

укратко су описани сусрет српске и црногорске војске у Метохији, као и размирице у погледу даљег вођења ратних операција и успостављања војних власти на ослобођеном подручју.⁵

У новије време, аутори волуминозне едиције о знаменитим биткама и бојевима српске и црногорске војске су се, углавном понављајући резултате својих ранијих истраживања објављених у тротомној студији о операцијама српске и црногорске војске у балканским ратовима, поново осврнули на дејства Ибарске војске и Јаворске бригаде у рату с Турском.⁶ Пишући о настојањима српске владе да изградњом посебне железничке пруге Србија изађе на Јадранско приморје и на тај начин обезбеди својој економији излаз на светска тржишта,⁷ операцијама српске војске на простору Албаније током Првог балканског рата⁸, као и страдањима српских активних и резервних официра у том рату⁹ колега Милић Ј. Милићевић је дао изузетан историографски допринос разумевању општих политичких, друштвених и економских околности које су утицале на начин сагледавања простора Рашке области и Метохије од стране војног и државног вођства Краљевине Србије, док је колегиница Весна Секулић истражујући војне операције српске војске везане за ослобођење Косовске Митровице 1912. године осветлила тај аспект

⁵ М. Ђуришић, *Први балкански рат 1912–1913. Операције црногорске војске*, Београд, 1960, стр. 217–232.

⁶ Б. Рагковић, М. Ђуришић, *Знамениите бијке и бојеви српске и црногорске војске. Од Царева Лаза до Добройољске бијке*, књига 3, Београд, 1998, стр. 169–194; 440–448.

⁷ М. Милићевић, *Пруга ка Јадрану. Крајка историја железничке кампање Србије за пројор на Јадранско море*, Лепосавић, 2007.

⁸ М. Милићевић, *Рат за море: дејства српских трупа у северној Албанији и на Приморју од 23. октобра 1912. до 30. априла 1913. године*, Београд, 2011.

⁹ М. Милићевић, *Губици официра Краљевине Србије у ратовима 1912–1913. године*, Београд, 2020.

борбеног деловања трупа Ибарске војске.¹⁰ Пишући о историји варошице Рашке у периоду између почетка балканских ратова и избијања Другог светског рата на српском и југословенском простору, Владан Виријевић се осврнуо на друштвене и безбедносне прилике у Рашкој и њеној непосредној околини уочи Првог балканског рата и на важност саме варошице као „почетне и ослоне тачке“ Ибарске војске током њених операција у том рату.¹¹ Истражујући богату војничку и политичку биографију дивизијског генерала и министра војске и морнарице у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца генерала Душана Трифуновића Миле Бјелајац је представио и његово ратно деловање на дужности начелника штаба Јаворске бригаде.¹² Обавештајни рад српског генералштаба и министарства војног организован преко мреже повереника на простору Рашке области кроз призму деловања Сретена Вукосављевића је представио Момчило Исић.¹³

Истражујући војне операције Ибарске војске и Јаворске бригаде од посебне важности су нам били богати архивски фондови Војног архива у Београду. Иако су документарна сведочанства о војним операцијама српске војске услед девастације током два светска рата и лоших услова чувања у каснијем периоду фрагментарног карактера, документи проистекли радом Штаба Врховне команде и штабова Ибарске војске и Јаворске бригаде у самом рату, као и радом Главног Генералштаба и Министарства војног у периоду непосредних

¹⁰ В. Секулић, „Ослобођење Косовске Митровице у Првом балканском рату“, *Башџина*, св. 17 (2004), стр. 151–172.

¹¹ В. Виријевић, *Рашка 1912–1941. Портрети варошице*, Рашка, 2013.

¹² М. Бјелајас, Р. Трифуновић, *Између војске и политике. Биографија генерала Душана Трифуновића 1880–1942*, Београд, 1997, стр. 41–45.

¹³ М. Исић, *С народом, за народ, о народу. Срећен Вукосављевић (1881–1960)*, Београд, 2012, стр. 59–82.

ратних припрема омогућили су нам да реконструишемо еволуциони пут српских ратних планова против Турске и начин сагледавања важности Рашке области и Метохије за Србију, мобилизацију и концентрацију српских трупа одређених за дејствовање на тим правцима, као и да реконструишемо припрему, ток и резултате њихових борбених дејстава. Посебно важне информације о животописима најзначајнијих српских официра који су командовали јединицама Ибарске војске и Јаворске бригаде у балканским ратовима, као и току њихове официрске службе пружио нам је архивски фонд досијеа персоналних података који се такође чува у Војном архиву. На многа питања на која документарни извори не дају јасне одговоре успели смо да одговоримо и тиме разрешимо поједине недоумице захваљујући богатим сведочанствима која се чувају преvasходно у оставштини Милана Ж. Живановића, пуковника Стевана Ј. Илића и генерала Драгутина Милутиновића у Архиву Српске академије наука и уметности. Од посебне важности су нам били необјављени и недовршени мемоарски спис команданта Ибарске војске генерала Михаила Живковића који се чува у Војном архиву,¹⁴ као и мемоари команданта Источног одреда Војске Краљевине Црне Горе сердара Јанка Вукотића.¹⁵ Романсирани мемоари Војислава Шикопарије који се као млад официр током Првог балканског рата борио у редовима Јаворске бригаде пружају живу слику ратног заноса и доживљаја рата млађе генерације српских официра.¹⁶ Исто тако, извештаји, сећања и

¹⁴ Војни архив (у даљем тексту: ВА), Пописник 16 (у даљем тексту: П. 16), кутија (у даљем тексту: к) 43, фасцикла (у даљем тексту: ф) 2, документ (у даљем тексту: д) 1, *Ојерације Ибарске војске у рају иројив Турске 1912 год по званичним подацима од генерала Мих Живковића.*

¹⁵ Ј. Вукотић, *Успомене из њри раја*, Нови Сад, Београд, 2020.

¹⁶ В. Шикопарија, *Сећања српској официра 1900–1918*, Београд, 2014.

утисци из балканских ратова угледног политичара и новинара Јаше Томића представљају живо приповедање о ратним напорима српске војске на просторима Косова, Метохије и Рашке области.¹⁷

Настојећи да војне операције српских трупа у Рашкој области и Метохији представимо у тоталитету њиховог деловања на издвојеном правцу наступања, а у контексту свеукупних борбених дејстава Војске Краљевине Србије током Првог балканског рата одлучили смо да резултате својих истраживања представимо кроз пет поглавља, закључак, библиографију и резиме на енглеском језику. У оквиру предговора су дате основне назнаке о ауторовом приступу истраживаном проблему и методолошким дилемама с којима се сусретао током свог истраживања уз осврт на досадашња истраживања посматране проблематике. Прво поглавље носи наслов – *Рашка област и Метохија у ратним плановима Главне Генералштаба Војске Краљевине Србије*. У оквиру тог сегмента студије анализирани су начини сагледавања и приступа српских војних власти значају тих области за успешно вођење рата против Турске. Друго поглавље је посвећено историјско-географској и геостратегијској анализи простора на коме су Ибарска војска и Јаворска бригада изводиле планирана борбена дејства и носи наслов – *Просторни оквири војног настанка*. Трећи сегмент рада чини поглавље под насловом – *Мобилизација и концентрација* у коме су реконструисане особености мобилизације трупа Ибарске војске и Јаворске бригаде, њиховог маршевања ка концентрацијској просторији и заузимања полазних положаја за започињање офанзивних операција. Четврто поглавље се односи на најзначајнија борбена деј-

¹⁷ Ј. Томић, *Рат на Косову и Старој Србији 1912. године*, Ниш, 1999.

ства српских трупа на посматраном простору и има наслов – *Ослобођење Сјенице и Новог Пазара*. У оквиру петог поглавља – *Продор у Мейхохију и ослобођење зајадног дела Рашке области* представљене су завршне операције Ибарске војске и Јаворске бригаде. У оквиру закључка су сумирани резултати истраживања, док су унутар библиографије пописани историјски извори и литература коришћени приликом писања студије. Књига садржи и резиме на енглеском језику.

Користимо ову прилику да се рецензентима књиге – професорима др Љубодрагу Димићу и др Мири Радојевић и колеги доц. др Далибору Денди захвалимо на помоћи и корисним саветима током писања студије. Посебну захвалност дугујемо колегама из Војног архива – директору капетану бојног брода Горану Петровићу и колегиници др Маријани Мраовић на изузетној предусретљивости током истраживања, као и колегама Милораду Антонијевићу и Николи Петровићу на уступљеним фотографијама. Издавачкој кући „Прометеј“ на челу с директором и главним уредником господином Зораном Колунџијом изражавамо дубоку захвалност на несебичној помоћи и подршци током наше сарадње на објављивању ове књиге.

РАШКА ОБЛАСТ И МЕТОХИЈА У РАТНИМ ПЛАНОВИМА ГЛАВНОГ ЂЕНЕРАЛШТАБА ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Ратни планови по којима је српска војска ушла у балканске ратове почели су да се обликују у време кад је Активном војском командовао краљ Милан Обреновић. Током свог постојања (1897–1900) Команда Активне војске је поставила основе израде будућих ратних планова српске војске у варијанти војних сукоба с Турском и Бугарском. С обзиром да су у то време односи с Аустро-Угарском и Румунијом били повољни нису предузимане мере у циљу стварања ратних планова јер се није очекивао рат с тим земљама у догледној будућности. Ипак, искуства из минулих времена, као и недефинисани односи с Турском и Бугарском, натерали су српске врховне војне власти да приступе изради ратних планова за случај сукоба с Турском и Бугарском. Како српска војска још увек није била довољно спремна за јаче војне акције, сматрало се да би војна конвенција, односно успостављање војног савеза с Турском могло бити моћно средство уперено против евентуалног бугарског упада у Македонију. Та идеја није била нова и ослањала се на идеју о савезу свих балканских земаља о којој је краљ Александар говорио током своје посете Цариграду 1894. године. Турска у почетку није била заинтересована, али је свој став изменила током устанка на Криту, а потом и сукоба с Грчком. Влада Ђорђа Симића је оклевала са својим одговором, па је тим пи-

тањем наставила да се бави влада Владана Ђорђевића. План постизања споразума с Турском је пропао услед компликованог међународног положаја Краљевине Србије, али је Бугарска добила нове привилегије од Турске што је драстично искомпликовало српско-бугарске односе. Након тога су уследили дипломатски инциденти, појачана обавештајна активности и покрети трупа с обе стране границе. Такве околности су принудиле српско војно вођство да хитно започне с радом на стварању ратних планова за случај оружаног сукоба с Турском и Бугарском.¹⁸ Зато је на тајној седници одржаној 28. марта 1898. године у Министарству војном под председништвом команданта Активне војске усвојена главна идеја ратних планова за случај сукоба с Турском и Бугарском. Том приликом су утврђени ратни циљеви за оба случаја рата, одређене потребне војне снаге и начелан начин извршења концентрације трупа. На тај начин се започело с озбиљнијим ратним планирањем како би се избегла ситуација из 1876. Питање ратног плана за случај рата с Турском разматрано је 1895, али план није разрађен, тако да до марта 1898, изузев једног краћег нацрта из 1897. године, није постојао ратни план за случај сукоба с Турском. Усвојена идеја ратног плана за евентуални војни окршај с Турском била је базирана на офанзивном дејству. Краљ Милан је стајао на становишту да Србија упркос непостојању војне конвенције с Турском неће бити нападнута од стране Турске. Делимичну гаранцију Србији је пружао и споразум између Аустро-Угарске и Русије из маја 1897. године. Тим споразумом требало је да буду спречене војне акције балканских држава, односно очувано постојеће стање на Балкану. И поред те гаранције, он је оставио

¹⁸ С. Ратковић – Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд, 2007, стр. 336.